

Vrin, igl encarden lumnezian

Autor(en): **Solér, Gion Rest**

Objektyp: **Article**

Zeitschrift: **Il glogn : calender dil pievel : annalas per historia, litteratura e cultura romontscha**

Band (Jahr): **21 (1947)**

PDF erstellt am: **27.07.2024**

Persistenter Link: <https://doi.org/10.5169/seals-881437>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Inhalten der Zeitschriften. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern.

Die auf der Plattform e-periodica veröffentlichten Dokumente stehen für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Einzelne Dateien oder Ausdrucke aus diesem Angebot können zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. Die systematische Speicherung von Teilen des elektronischen Angebots auf anderen Servern bedarf ebenfalls des schriftlichen Einverständnisses der Rechteinhaber.

Haftungsausschluss

Alle Angaben erfolgen ohne Gewähr für Vollständigkeit oder Richtigkeit. Es wird keine Haftung übernommen für Schäden durch die Verwendung von Informationen aus diesem Online-Angebot oder durch das Fehlen von Informationen. Dies gilt auch für Inhalte Dritter, die über dieses Angebot zugänglich sind.

Vrin, igl encarden lumnezian

Da Gion Rest Solèr, Vrin

1. Origin de nies pievel

Aunc mo avon in per decennis havess bein negin ughiau la pretensium, che nosa isolada valladetta de Vrin, cavegliada al pei dil Terri, fuss stada habitada gia el temps prehistoric. Mo las excavaziuns de Sgr. forester Burkart, il qual arva meisterilme in la historia dil temps vegl ord Brustgas zupadas misteriusame in els tgiembels e muotas de nosas contradas, dattan a nus la pusseivladad de fastisar la cultura de nies pievel lunsch anavos tochen en las epocas las pli primitivas. A «Crestaulta», ina muotatscha pustada a Surin giudem la cultura sigl ur precipital dil Glogn, ha el descuvretg, numerusas mervegliusas restonzas ord tschentanners daditg vargai e svani en la mar dil temps, numnadame in tenor sia giudicaziun ord ils onns 1200—1700 avon Cristus, pia ord il schinumnu temp de bronz. Tgi havess pudiu sminar, che nosa vallada fuss stada populada gia lu d'in pievel, ch'enconuscheva la cultura de graun, haveva animals dumiastis, e quei che fa surstar nus il pli fetg, che quella glied formava schizun senza beindecorada vischala de tiara-cotga cun art ed inschign en agen fuorn e fabricava bufatgs utensils de bronz en atgna cularia. Schebe in quella cultura haveva sia derivonza da miezdi sul Pass della Greina ne da mesanotg u damaun, vegnan ils perderts perscrutaders della historia forsa aunc ad eruir.

Circa 500 onns avon Christus ei il pievel dils Illirers, vegnend dagl orient, immigraus en nosas muntognas. Il distinguu filolog Dr. R. v. Planta deducescha la derivonza d'in diember nums locals dil Grischun ord il lungatg de quei pievel. Aschia declara el il num Vrin ord il num dil vegl marcau Virunum en Kärnten (Austria,) oz Maria Saal, in enconuscent liug de pelegrinadi spel marcau de Klagenfurt.

El secund ne tierz tschentanner avon Cristus ei probabel il pievel dils Leponzers vegnius neu dal Tessin e Mesauc e semischedaus culs Illirers. En mintga cass havevan quels dus pievels vivas relaziuns de commerci in cun l'auter. Leponezia, aschia senumnavan las contradas da tschella vart della Greina tochen giuado viers l'Italia. Ord Leponezia explichescha Dr. v. Planta denter auters ils nums Lumnezia, Lumbrein, Leventina e Leontica, in vitg en Val Blegn.

Il Pass della Greina vegn pia ad haver giu gia el temps prehistoric sia impurtonza sco ligiom commercial denter mesanotg e miezdi ed el ha manteniù quella impurtonza duront biars tschentanners. Alla fin dil temps medieval han Tessines cumprau differentas alps sin territori de Vrin ed ina-

partas de quellas ein stadas en proprietad de quels tochen els davos decennis. Aunc tochen avon 25 onns vegneva l' alp Diesrut p. e. adina cargada neu dal Tessin ed ils 8 de settember, il di avon la scargada, fuva pli baul in impurtont di de fiera en quell' alp dils Lumnezians, essend che circa duas tiarzas dellas vaccas lumbardas, sco ellas vegnevan numnadas da nossa gliעד, vegnevan u vendidas ne schadas a tscheins tochen l' auter onn stad.

Avon onns, els temps dellas fieras de stiarls, passavan era gronds muagls de tals sur la Greina viers il Tessin ell' Italia ed ils marcadonts turnavan cun zitgets plein marenghins a casa.

Tras quei viv transit sur la Greina eis ei capeivel, ch'era il pievel, isonzas e lungatg ein semischedai vi e neu, il qual nus vesein era fetg bein els nums locals, aschia dat ei a Vrin in' alp Blengias (Blegnio), in Plaun Lumbards (Lumbardia) e da l' altra vart dils cuolms porta igl uclaun Baselia siu tipic num sco insla romontscha en territori dil lungatg talian. El dialect vrinès dils uclauns enviers il pass encorscha ins era aunc oz empauet igl accent dil talian.

El 13avel tschentaner ha era l' emmigraziun tudestga dils libers Valisians fiers sias undas tochen els encardens de Vrin, probabel da Zervreila neu a Vanescha, il rom dretg entadem nossa val. Da quella derivan ils nums tudestgs Scharboden, Moos, Schareida (Scharweide) sco era restonzas dialectalas dil tudestg en la tschontscha vrinèsa. Aschia porta quei pastg dir selvadi numnaus ella Cadi «arclina» ed en Lumnezia «puschanada» tier nus il num «lestga» derivont dil tudestg «Lischa, Liska». L' emmigraziun valisiana ei denton stada memia fleivla per puder semantener a Vrin en atgna fuorma, ell' ei cul temps vegnida incorporada e svanida el best romontsch. Mo siu reflex sefa aunc oz valer el tip de nies pievel. Ils de Val pretendan, ch'els sappien senz' auter distinguer ils de Vrin en las rietschas ded umens sin cumin. Emmigrai vegnan ad esser stai ils Zollers, Aligs e Schnyders. La davosa schlatteina exista buca pli.

Aschia ei nies pievelet egl encarden lumnezian vegnius formaus ed influenzaus el decuors dils tschentaners ord il colorit de diversas naziuns e sepresenta oz en sia atgna tempra cun tut sias bunas — e sco auters dian — era schliatas qualitads.

2. Fatgs de baselia

Ecclesiasticamein udeva Vrin tochen 1510 (Dr. G. G. Simonet «Die katholischen Weltgeistlichen Graubündens») tier la baselia de S. Vintschegn a Vella-Pleif. Era ils defuncts stuevan vegnir transportai leu tiel ruaus perpeten. Mo tenor Nüscher: «Die Gotteshäuser der Schweiz» existeva gia 1345 a Vrin ina caplutta dedicada a S. Gion ed il zenn pign, che lai udir sia clara vuschetta aunc oz dagl ault clutger, porta l' annada 1394. El ei vegnius culaus a Ligiaun ed ei probabel arrivaus da leu en transport de sauma sur la Greina a Vrin. El auda denter ils pli vegls zenns dil Grischun.

Conform in document egl archiv de Vrin ha in Gaudenz Baltzer vendiu igl onn 1459 casa, cuort ed iert (Haus, Hof, Kraut- und Rebgarten «under der Schmitten») alla baselgia de Nossadunna a Vrin (Liebfrauenkirche zu Vrin) per 27 renchs. Pia sto ei gia lu esser vegniu formau in cert fondo pervenda e 1505 ha Vrin giu siu empren pastur dellas olmas enten il caplon Gilli Huber. En ina pergameina de 1510 (no. 10 archiv de Vrin) entupein nus el sco plevon de Vrin, aschia che nus stuein concluder, che cun quei onn existeva tier nus gia ina pleiv independenta, separada da Vella-Pleif.

Dal temps della reformaziun ha era quella fiers sias undas tochen en nies solitari vischinadi. Sin fundament d'art. 4 dils artechels de Glion (1526) han ils artavels d'in cert Christ Lutta pretendiu igl onn 1527 la restituziun dils anniversaris testai da quel e la dertgira de Lumnezia, sut il presidi de Hans Lombris, derschader en num dil prenci-uestg Paul de Cuera, ha corrispundiu a quei petitum (document no. 21 archiv Vrin.) Ils ugaus-baselgia han stiu restituir 360 renchs als concernents artavels e la tradiziun raquenta, che quels hagian lu acceptau la nova ductrina e seigien emigrai.

La hodierna baselgia de Vrin, in zun admirabel edifeci en stil baroc, ei vegnida baghiada els onns 1689—1695. Ella dat detscharta perdetga dalla gronda sacrificontadad e dalla fundada perschuasiun de cardientscha sco era dal senn artistic de nos babuns. Possi nies pievel oz ed adina imitar lur exempel.

In factum historic stuein nus aunc allegar ord il temps pli niev. Essend l'existenza a Vrin adina stada scarta e scarsa, han biars dils nos da veglenneu stuiu encurir lur paun egl jester, avon onns specialmein en l'Italia. Ferton che beinenqual ei ius leu alla malura, han auters fatg honoreivla fortuna. Tras ina famiglia emigrada ha nossa pleiv giu la honur de survegnir relaziuns personalas cun Sia Sontgadad Papa Pius XI. In frar de quel Fermo Ratti, ha numnadamein maridau l'Ernestina Caminada oriunda della famiglia dils Caminadas de Vrin, che han era la gronda honur de haver ord lur miez nies present cau diocesan, Sia Excellenza Msgr. Dr. Christianus Caminada. Cun caschun d'ina viseta de quel a Roma ha Sia S. Papa Pius XI surdau ad el in bi calisch de messa, ornaus odentuorn dals uoppens dellas famiglias Ratti e Caminada, sco regal commemorativ alla pleiv de Vrin, la quala conserva quel sco custeivel scazi e honoreivel document historic en gronda reverenza.

3. Suenter ils fastitgs de nossas scolas.

Per l'educaziun ed instrucziun dil carstgaun ston Baselgia e scola haver constretgs ligioms ina cun l'autra. Ils emprems fastitgs de scola en nos vitgs ein perquei d'anflar il bia en casaparvenda. Aschia era a Vrin. Nus astgein bein presumar, che gia il genial augsegner Balzer Alig (1625—1677), ch'ei staus in dils emprems ed impurtonts litterats romontschs, e che ha pastoraun 25 onns cheu en siu vitg patern, hagi era giu ses scolarets entuorn el, pur-

schend a quels l'emprema scienza el leger e scriver. Segir haveval el buca scret e schau stampar ses cudischs «La passiuin de Niessegner», «Epistolas ed evangelis» ed il «Cudisch de canzuns» per metter els en salv tiels mulauns, mobein per sogn diever dil pievel. Tenor igl urbari a Vrin duei el era haver giu ediu ina grammatica romontscha. Essend ch'igl ei d'anflar negins exemplars stampai de quella, ha ella forse existiu mo en manuscret per diever dils interessents pli damaneivel. A quei erudit spiritual ha la pleiv de Vrin era d'engraziar sia nuninterrutta cudischaziun, alla quala el ha giu tschentau il fundament gia igl onn 1652, siu εμπrem onn de pastoraziun a Vrin. Era nies zenn grond ei ina sia bun'ovra ed essend che quel datescha digl onn 1676, eis ei de supponer, ch'era igl imposant cucler, pustaus totalmein dapersei della baselgia, seigi vegnius eregius sut sia direcziun. Probabel vegn el era ad haver fatg las empremas preparativas per la nova baselgia, baghiada lu ca. 20 onns pli tard. Sur Balzer Alig ei staus in tuttavia vengonz contemporan dil grond uestg lumnezian Duri de Mont ils VI. de Vella.

Ina scola pli da capo ei enconuschenta ord ils onns entuorn 1840. In cert Giachen Casanova fuva lu turnaus ord survetsch militar en Hollandia ed ha silsunter surpriu il mulin de siu sir Giachen Clau en Val Tui sper la punt. En medem temps ha el aviart leu ina scola privata. El seigi staus in capavel mussader e l'instrucziun accumpignada dagl isem e sgargugliem dellas veglias rodas-mulin fuvì cingida da raquents e praulems ord il survetsch de guerra, aschia ch'ìls buobs havevien in tschaffen ded ir a scola. Quels han lu pli tard prestau buns survetschs all'entira cuminonza sco ugaus e geraus. Geograficamein era la scola sper la punt en Val Tui tschentada fetg bein, essend ella circa a mesa distanza denter vitg ed uclauns. — Mo in pèr muschnas de crappa enzugliadas en fegliam ed urticlas dattan oz aunc perdetga de quella veglia staziunetta culturala de Vrin. E tgi che teidla pli bein, auda ord il patarlem e ramurem dellas undettas digl ual la canzun dil perpeten vegnir e svanir.

L'obligaziun generala per frequenza de scola ei vegnida introducida a Vrin cun la nova ordinaziun cantonala de scola d'anno 1846. Ord quei temps ein era aunc avon mauns dus interessants carnets de scola, in dil Giacomo Giorgio Caminada ord igl onn 1853/54, il posteriur bab de nies present cau diocesian. La moda sco il num dil scolar ed era quel dil scolast Giovanni Leod. Casanova ein screts, dat viva expressiuin, co il pievelet sper il Pass della Greina steva lu sut influenza della cultura taliana. Il cuntegn dils dus carnets (l'auter ei aunc pli vegls, porta denton negin datum) presta bien mussament, co educaziun ed instrucziun per la veta practica formavan centrum e fundament per la scola. Era ils protocolls dil cussegl de scola de gliez temps fladan il spert d'in viv interess pil scolaresser. Anno 1856 vegn ei aviart ina secunda scola a Cons e dus onns pli tard costruìu ina spaziusa casa de scola el vitg demaneivel della baselgia, alla quala ei suonda puspei dus onns sissu ina pli modesta a Cons. Deplorablamein ha la vischnaunca,



Fotogr. J. Brunold, Glion

Rumein

stada empalada in mument da cuorta vesida pil temps avegnent, cuort suenter vendiu in'alzada della casa de scola dil vitg ad in privat. Mo gleiti suonda la penetienza pil puccau commess. Buca ditg e la scola complessiva el vitg ha stuiu vegnir repartida en duas. Il diever de stivas privatas cuntentava buc e plaunet madira il plan de puspei baghiar casa de scola, la quala sesaulza dapi 1901/02 sin in bi plaz sulegliv orasisum il vitg. Dapi lu ha Vrin adina giu treis scolas, duas el vitg ed ina a Cons, nua che la veglia casetta en stretgem denter auters baghetgs vegn speronza remplazzada aunc egl onn avegnent tras ina successura sin plaz pli aviert.

4. La vischnaunca e sia organisaziun

Il num de Vrin ei documentaus per l'emprema gada en ina brev de Papa Inocens ils III. dil 6 de matg 1209. En quella vegn ei confirmau, che la claustra de S. Glieci a Cuera hagi certas entradas ord in «hof» (Curtis) a Vrin. Las possessiuns de quella claustra vegnan puspei menzionadas en ina brev (Conventbrief) dils 28 de schaner 1312 e surdadas sco feudum hereditari als frars Martin Albert e Francestg, fegls de Martin, numnaus Dyabolus, sempels purs. Alla fin dil 14 avel tschentaner haveva era igl uestg de Cuera beins a Vrin. Aschia ha el concediu igl onn 1380 il dretg alla famiglia de Mont de retrer annualmein 20 curtaunas graun ord in «hof» a Vrin. Quels dretgs digl uestg han forsa existiu tochen 1538, igl onn che la Lumnezia ei secumprada libra da tuts dretgs episcopals per 1800 renschs.

En il temps feudal han differentes representants della schlatteina Solèr (da lezzas uras scret Solair ne Solario) giu il dretg de sigil. Aschia ha in Benedetg de Solair sigilau cun agen sigil els onns 1510—1527 buca meins che 7 documents tschentai en stupenta scartira e bein conservai egl archiv de Vrin. La schlatteina Solèr ei documentada gia igl onn 1259.

Suenter che las cuminonzas de dertgira (Gerichtsgemeinden) ein sesviluppadas ord il temps feudal, udeva la vischnaunca de Vrin tier la dertgira aulta de Lumnezia (Hochgericht Lugnez). Da quei temps han ils de Val giu acquistau aunc per els il dretg special per in'atgna dertgira cun competenzas limitadas (niedere Gerichtsbarkeit). Igl ei de supponer, ch'ils de Vrin han giu lu semegliantas tendenzas, mo ins vegn ad haver cuschentau els cun conceder ad els il privilegi d'astgar proponer il mistral de Lumnezia, in dretg ch'ei vegnius sligiaus pér cun la nova costituziun cantonala de 1803. E sche Campell scriva en sia historia, «dass im Vrintal viele Geschlechter, obgleich Landleute, sich der Abkunft alttuskischem Adel rühmten», sche vegn quella remarca bein a sefundar pli sin expressivas, caracteristicas atgnadads, seformadas el pievel vrinès tras l'influenza de differentas immigraziuns e tras in viver empau en solitaria independenza che sin mussaments ne fastitgs de derivonza de noblezia.

Ord miez ina cultira pli de ruttadiras e pitgognas che de funs stendiu planiv salidan las differentas cuminonzas de vitgs ed uclauns. Il caracter de

uclivas fuva avon onns aunc bia pli expressivs, essend che differentas gruppas de casas ein svanidas oz totalmein, aschia Mons, Camadrein, Vilegn e Schareida. Auters uclauns, sco Camplun, Puzatsch, Pignola, Perdatsch e Vanescha, stai habitai el temps vegl sur tut onn, ein degradai oz tier misès e la veglia casa de Blengias fa mo pli il survetsch de tegia ded alp.

Tochen alla fin dil 19 avel tschentaner serepartevan quellas differentas colonias en dus vischinadis, numnadamein en las fracziuns «Dadens e Dado la Punt» (maniau la punt en Val Tui). Quellas duas gruppas formavan ensemen la vischnaunca de Vrin. Mo sper la proprietad en utilitads communalas della vischnaunca totala, haveva mintgin de quels vischinadis aunc per sesez agens dretgs de pastiras, alps, uauls e de pasculaziun cumina. Il gudiment de quels dretgs ha menau tier bia scarpetschs e sgurdins duront il decuors dils tschentaners. Pliras gadas eis ei puspei vegniu serrau novas entelgientschas, aschia 1617, 1659 e 1664. Alla fin dil 19 avel tschentaner ei la burnida mai dal tut stinschentada puspei s'inflamada e suenter liungas rabanschas e diembers de recuors ha il Cussegl Grond finalmein decidiu igl onn 1895 de far svanir tuts dretgs parzials dils dus vischinadis en cuminonza generala dell'entira vischnaunca. Quei ei stau la pli ventireivla sligiazium ed enstagl dellas partidas rivalisontas essan nus oz il pievel de frars, tuts en medema famiglia.

5. Diras fridas

Il pievel muntognard ha adina e dapertut in dir combat d'existenza. Darguns, bovas e lavinas sclavinan bein savens tschespet, casa e baghetg e pericliteschan era la veta de carstgauns ed animals. Mo scarps dolorus sco plagas de saung san era nauschs incendis caschunar.

Tier terribla anguoscha vegn nies pievelet ad esser vegnius leventaus la notg dils 14 de fevrer 1593. Il disfortunau Gion Gianuchel (Johann Nöckel) che habitava egl uclaun il pli sisum sper la Greina, numnaus Puzatsch, mazza mumma e sora, arsenta casa e clavau e porta lu aunc il tizun de fug viaden els uauls, che serasan siaden e siado viers las alps de Ramosa e Diesrut. Tut va en tschendra e nius stattan leu oz ils spundivs e vallatschas e mo ils nums «Uauls», «Pignola» e «Badugna» dattan aunc stateivla perdetga della comparsa d'antruras. Tenor la tradiziun duei il sventirau Gion Gianuchel esser vegnius pegliaus e rentaus culs peis vid in curtaun ed aschia runaus a Vella sil plaz della fuortga. Tochen Uresa (dado Lumbrein) hagi el aunc teniu alzau il tgau, mo da leu naven era schau pender quel.

Ina secunda gronda burascla ei stau il incendi a Cons alla fin dil 18 avel tschentaner. Mo la pintga caplutta e las duas casas de »Plaunchetta« silla spunda han pudiu vègnir salvadas. Era impurtonts documents ein svani leu ellas flommas anguordas. Il mistral Balzer Alig havevi numnadamein archivau in entir fischet d'impurtontas scartiras en ina panaglia liunga, la quala ha secapescha buca fatg liunga resistenza agl element cavestrau.

Aunc en dolorusa regurdientscha ei la notg dils 22 sils 23 de nov. 1940.
En circa duas uras ha la fugatscha ardenta consumau la gronda part digl
uclaun de Vrin-dado.

Il pass dil temps lai denton svanir ton ils dis de legria sco quels de
tristezia el cuoz perpeten, nua che stenta surportada vala dapli che legria
vargada.

Il pievel de Vrin resti prus e luvrus, el lavuri sin tiara cun l'egliada
egl etern.

Pleif

El cor de la Lumnezia,
Sur il Glogn stupent tschentada,
Domineschas la vallada,
Ti miraglia, maiestus.

Nos perdavons purtavan
Tiel Sogn Batten feagl e feglia
En Tei, tempel, la pli veglia
Ferma casa de nies Diu.

Da tuttas varts en roschas
Nos babuns ils dis de fiasta,
En nevadas e tempiastas
Viers Tei, Pleif, ein serendi.

E smanatschav' uiara,
Ils guerriers de la Lumnezia,
Per urbir da Diu fermezia,
Aunc a Pleif ein serimnai.

Vargai ils dis de veta,
Onns de forza e de possa,
Leu a Pleif ruaus en fossa,
Lumnezians, vus veis anflau.

E vus, herox, adina,
Valerus e valerusa,
En memoria pietusa
Leu a Pleif vegnis undrai.

Sch'er tschantaners tschalattan
Sco in' unda furibunda,
Mai, o Pleif, bein Tia grunda
In stemprau vegn a sfraccar!

Giachen Giusep Casaulta, Lumbrein.

Miu vitg natal

Lumbrein, miu vitg natal,
Leu en la biala val!
Jeu vi Tei salidar,
Miu vitg natal schi car!
Sin grep eis Ti tschentaus
En miez bia flurs e praus,
Ornaus cun vegls castials
Eis Ti bein loschs e bials.
Ti numnas Lumerins
Ils tes pli vegls vischins!
De „La Marina“, ti,
Regordas aunc quest di.

Tiu num fa endament
Il lag daditg naven.
Il Glogn ha uss furau
Tras greppa siu stretg vau.
La cresta sut il vitg
Purtava — 'glei daditg —
In ferm e freid casti —
Ins vesa fetg pauc pli.
Casti e lag svani
Han dau in num a ti,
Che tuna schi serein,
Miu car bi vitg: Lumbrein!

Pertgiri tei la crusch
Sul zenn cun aulta vusch!
Lumbrein, miu vitg carin.
Stai ferm sil tratsch alpin!

Giachen Giusep Casaulta, Lumbrein